

Selški rojak – zgodovinar dr. Franc Kos

Nataša Benedik

Turistično društvo Selca je skupaj s KS Selca in člani družine Hajnrihar – po domače Kosovimi, sklenilo, da ponovno odkrijemo spominsko ploščo selškemu rojaku, zgodovinarju dr. Francu Kosu. Slovesnost je bila v nedeljo, 28. septembra 2003, pred Kosovo domačijo v Selcih. Prvič je bila plošča odkrita leta 1939 na stari Kosovi hiši. Ker pa je čas zahteval svoje, so staro hišo porušili in zgradili novo. Takrat so odstranili spominsko ploščo in jo shranili. Stanko Hajnrihar, sedanji gospodar, se je strinjal, da je treba ploščo ponovno postaviti na pročelje nove hiše v opomin in spomin poznim rodovom. Žal je res, da vsi preradi pozabljamo, da le iz roda v rod gre pot. Da dediščina dedov in očetov ni majhna stvar, utrip današnjega življenja pa nam velikokrat prepereči tisti nujni postanek, ki je namenjen spominom.

Pri kulturnem programu so sodelovali učenci Osnovne šole Selca z recitacijami, mlajša in starejša folklorna skupina, ki se jima je kot gost pridružila še folklorna skupina iz Avstrije, točneje iz mesta Keutschach, s spletom avstrijskih plesov. Vse prisotne pa je prijetno presenetil zbor Bratovščina, ki je zapel Zdravljico, koroško narodno Kje so tiste stezice in slovensko narodno Sem sinoči v vas mislil iti.

Posebno veseli pa smo bili, ker se je našemu vabilu odzval gospod dr. Branko Marušič, zaposlen na Znanstveno-raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti kot znanstveni svetnik, ki je bil tudi slavnostni govornik. Podrobno je opisal delo in življenje našega rojaka.

Spominsko obeležje pa je odkril gospod župan Mihael Prevc.

Spominsko obeležje je odkril župan Mihael Prevc.

Kosov vnuk Andrej Kos in Stanko Hajnrihar – Kosov.

Sodelovali so tudi mlajša in starejša folklorna skupina OŠ Selca in gostje iz Avstrije.

Slavnostni govornik dr. Branko Marušič.

Vse prisotne je prijetno presenetil pevski zbor Bratovščina.

Foto: France Benedik

Franc Kos se je rodil 24. 12. 1853 v Selcih. Rojen je bil na božično vigilijo očetu Janezu, ali Johanu, kot so ga imenovali, in Elizabeti, rojeni Krek, v družini, ki so ji tudi po domače pravili Kosovi. Hišno izročilo je govorilo, da je bila Kosova mati v sorodstvu z dr. Janezom Evangelistom Krekom, duhovnikom in vsestranskim slovenskim javnim delavcem. Je res slučaj hotel, da se je v Selcih v Selški dolini, v zgodovinskem kraju, ki se ponša s prvo omembo svojega slovanskega imena že davnega leta 973, rodil eden najimenitnejših slovenskih zgodovinarjev vseh časov?

Osnovno šolo je obiskoval v domačem kraju in v Škofji Loki. Bil je odličnjak. Potem ga je pot vodila na kranjsko gimnazijo in na gimnazijo v Ljubljani, kjer je maturiral leta 1874. Na dunajski univerzi je študiral zgodovino, zemljepis in slavistiko. Njegovi profesorji so bili odlični, hkrati pa tudi pomembni zgodovinarji. Ko je Franc Kos na Dunaju opravil profesorske izpite, se je posvetil doktoratu. Konec leta 1881 je na Dunaju doktoriral iz antične zgodovine Makedonije.

Dr. Franc Kos je bil največji in naj-sistematičnejši znanstveni delavec v prvi generaciji slovenskih kritičnih in na univerzi strokovno izšolanih zgodovinarjev.

Škofjeloško ozemlje s Selci in Gorica z zgodovinsko deželo Goriško sta tista predela slovenske zemlje, ki sta bila najtesneje povezana z njegovim življenjem in delom. Leta 1893, ko je kot profesor služboval na ženskem učiteljsku v Gorici, je podpisal uvod v svojo knjigo Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja.

Prav nič čudno ni, da ga je zanimala zgodovina domačega kraja in širšega škofjeloškega ozemlja. Ne samo, da je v Selcih preživljal svojo mladost, v Selca se je vračal tudi med šolskimi in počitnicami sploh, tu je običajno ostajal kar poldrugi mesec. V Selca se je začasno vrnil pomladi 1915, ko se je zaradi vojne moral umakniti iz Gorice. Sem je prišel tudi potem, ko se je po koncu prve svetovne vojne vrnil z Dunaja, da se je nato novembra 1919 naselil v Ljubljani, kjer je živel do svoje smrti.

V razdobju med leti 1881 in 1915, dolgem skoraj 35 let, s krajšo prekinitvijo, je v Gorici prebil najboljša in najbolj plodna leta svojega življenja. Povezanost rodnega kraja in službe ter družine med Gorenjsko in Primorsko se močno odraža tudi v njegovem delu. Ti dve ozemeljski opredelitvi sta bili v prvi vrsti vzrok njegovega natančnega, strokovnega raziskovanja. Vendar pa je potrebno povedati, da je bil Franc Kos predvsem in v prvi vrsti slovenski zgodovinar, zgodovinar ozemlja, na katerem so živeli in še danes žive Slovenci.

Kosova profesorska pot se je začela aprila 1880, ko je poskusno učil na gimnaziji v Ljubljani. Tu je ostal do oktobra 1881, ko je prišel za suplenta na goriško nemško gimnazijo, kjer je ostal do konca leta 1883. Toda že jeseni tega leta je postal profesor zgodovine in zemljepisa na učiteljsku v Gorici. Na tem delovnem mestu, kjer je učil včasih tudi slovenski jezik, je ostal do konca leta 1887, ko je bil zaradi političnih razlogov, ker da se preveč bavi s slovenskim jezikom, prestavljen v Koper. Tržaški namestnik Sisinio Pretis Cagnodo, visoki državni uradnik, ki je v narodnostno mešanem avstrijskem primorju dajal prednost italijanskim nacionalističnim težnjam, mu je očital, da se peča "samo z nekim idijomom" – tu je mislil slovenski jezik.

V Kopru, kjer je ostal več kot poltretje leto, je bilo življenje za Kosa nesrečno. Sam pravi, da ni bil "skoraj ves čas svojega bivanja v Kopru za nobeno rabo". Bil je bolehen in to je verjetno pomagalo pri ugodni rešitvi njegove prošnje za premestitev v Gorico. Vrnil se je na učiteljsku v Gorici, kjer je potem učil vse do novembra 1911, ko je bil upokojen.

Julija 1891 se je poročil s posestnico v Gorici Marijo Sbelz. Poroča ga je še tesneje povezala z Gorico, kjer se mu je 12. januarja leta 1892 rodil sin Milko. Naslednje leto sta zakonca kupila v Gorici hišo, kjer je družina odtlej stanovala. Leta 1896, 24. januarja, se mu je rodil drugi sin Anton Gojmir.

Maja 1915 je življenje Kosovih v Gorici prekinila vojna Italije z Avstro-Ogrsko. Prebivalce mesta in okolice je prisilila, da so se podali v begunstvo. Tako

tudi družino Kosovih, ki so vojno, čas soške fronte, preživeli krajše obdobje v Selcih in njen večji del na Dunaju. Vojna jim je naredila veliko škode, vendar mu je po vojni le nekako uspelo, da so mu italijanske oblasti vrnile bogato knjižnico, odpeljano iz Gorice v letih 1916 ali 1917; ob napadu Italije konec maja 1915 mu je ni uspelo pravočasno evakuirati. Od konca leta 1919 je živel v Ljubljani, kjer je 14. marca 1924 umrl, komaj tri mesece po tem, ko je dopolnil sedemdeset let.

Franc Kos je pripadnik tiste generacije slovenskih zgodovinarjev, ki je prekoračila mejo med diletantizmom in znanostjo, ki je postavila temelje za nepretrgan razvoj slovenske zgodovinske vede, ki je znanje o slovenski preteklosti postavila na trdna tla, ki je kritično pretresla zgodovinske vire, jih tudi sistematično iskala, zbirala in objavljala in ki je uveljavila načelo, "da je treba gledati zgodovino slovenskega naroda kot celoto, ne pa razdeljeno po posameznih zgodovinskih pokrajinah". Bila so načela, ki so jih zgodovinarji te prve generacije vsak na svoj značilen način uveljavljali, in akademik Bogo Grafenauer je zapisal: "Najdoslednejši in najzaslužnejši delavec za zmago teh načel v slovenskem zgodovinopisju in slovenskem prostoru je bil brez dvoma Franc Kos. /.../ Toda Kos je bil med njimi najbolj dosleden, sistematičen in po-žrtvovalen delavec."

Franc Kos je bil v prvi vrsti srednjeveški zgodovinar in že njegova prva razprava v Ljubljanskem zvonu o Slovencih v času Karla Velikega leta 1882 kaže na njegovo sistematičnost proučevanja, ki se je končalo leta 1885 z objavo knjige Spomenica tisočletnice Metodove smrti. Loteval se je obravnave zelo širokih vprašanj slovenske zgodovine, zlasti v 9. stoletju. Zanj so bili nadvse pomembni viri, listine, njihove objave. Intenzivno raziskovanje, ki ga je opravljal sam tudi z literaturo, ki si jo je sam kupoval in ki se je namnožila v tolikšni meri, da je postalo njegovo stanovanje v Gorici pravi inštitut za slovensko srednjeveško zgodovino, ga je samodejno privedlo do namere, da objavi vire za zgodovino slovenskega srednjega veka. Žal Slovenska matica za izdajo

prvega dela Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku ni bila zainteresirana. Leta 1902 jo je objavila Leonova družba.

Sledilo je še pet zvezkov (1906, 1911, 1915, 1928), zadnji je izšel po Kosovi smrti v redakciji sina Milka Kosa. To je neprecenljivo delo za slovensko zgodovinopisje, saj vrednost objave niso le izvlečki dokumentov, marveč tudi komentarji, kritične opombe in zgodovinski uvodi, ki spremljajo vsako od objavljenih knjig. Ta temeljna in do danes nepresežena objava zajema gradivo iz razdobja v letih 500–1246. Akademik Bogo Grafenauer je sodil, da se v Gradivu samem "skriva v resnici življenjsko delo celega človeka".

Nemogoče bi bilo na kratko predstaviti vse delo Franca Kosa. Morda samo za ilustracijo – njegove knjige in objave se predstavljajo v 113 bibliografskih enotah. Čeprav je bila njegova pozornost usmerjena predvsem v prva stoletja srednjega veka, pa moramo povedati, da se je pri svojem delu posvečal tudi kasnejšim razdobjem in tudi zgodovini novega veka.

V desetletju 1887–1897 je raziskoval zgodovino rodnih krajev, torej loško območje. Pri tem mu je služila tudi zbirka zgodovinskih virov, ki je prav na čuden in, lahko bi rekli, smešen način prišla v njegove roke. Pomladi leta 1887 je izvedel, da je goriški trgovec Nardini odkupil v Škofji Loki veliko listin in rokopisnih knjig, popisani papir pa je že štirinajst let pred tem uporabljal za zavijanje mesnih izdelkov. Kos je odkupil kakih 60 kilogramov dokumentov iz časa med 16. in 18. stoletjem, za del gradiva pa je poskrbel, da ga je prevzel ljubljanski deželni muzej. Iz rešenih listin je sestavil za nas pomembno knjigo Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Knjiga je izšla v Ljubljani leta 1984.

Pomembno je tudi Kosovo bolj neposredno zanimanje za goriško zgodovino, ki je kasnejše, zlasti je bilo intenzivno, ko je med prvo svetovno vojno živel na Dunaju ter v dunajskih arhivih zbiral gradivo za zgodovino mesta Gorica z očitnim namenom, da bi poiskal zgodovinsko podobo

mesta, katerega usodo naj bi odločil izid takratne vojne. Razprava o Gorici v srednjem veku je izšla v ljubljanski reviji Glasnik muzejskega društva za Slovenijo po prvi svetovni vojni. Skrajšano razpravo o prebivalstvu Gorice v srednjem veku pa je pripravil za tržaški Jadranski almanah, vendar je že tretjo številko tega almanaha italijanska oblast zaplenila in verjetne so domene, da je bil vzrok prepovedi tudi Kosov članek, ki je odkrival raznorodnost mesta in tako tudi navzočnost Slovencev v mestu, ki je takrat, leta 1930, veljalo za najbolj italijansko.

Na podlagi dunajskih raziskav je nastala tudi objavljena razprava o Solkanu v srednjem veku. Človek se kar ne more načuditi njegovi dejavnosti, nikoli ni miroval. Po njegovi smrti so izšle še štiri objave, med njimi tudi peti zvezek Gradiva. Franc Kos ni mogel ustreči vsem predlogom za objave svojih raziskav. Del bremen je potem prevzel sin Milko. Slovenska matica je leta 1982 izdala izbor razprav Franca Kosa v knjigi Izbrano delo.

Ob opisovanju dela Franca Kosa pa ne bi smeli pozabiti na njegove druge dejavnosti. Njegovi sodobniki nikoli niso pozabili njegovega narodnega dela na gospodarskem in društvenem področju. Sicer pa je veljal za "učenjaka". Deloval je v čitalnici in kot predavatelj, napisal je tudi zgodovino goriške čitalnice. Kasneje je sodeloval pri gospodarskih ustanovah. Imel je izrazit smisel za denarne zadeve, saj je dvajset let, od poroke dalje, dnevno beležil vse osebne in družinske izdatke in prejeme. In to njegovo gradivo je odličen prikaz oziroma zgodovinski vir za poznavanje družine slovenskega intelektualca v desetletjih pred prvo vojno. V kroniki Selca nekoč lahko preberemo, da je bila Kosova žena tujka, kar pa ne ustreza resnici. Njegova žena je bila Furlanka, ki se je popolnoma živela v slovenski krog svojega soproga.

Težko si je predstavljati, da zgodovinar takega formata, kot je bil Franc Kos, ni za časa svojega življenja ničesar objavil v italijanščini pa tudi ne v nemščini. To kaže na njegovo neizmerno narodno zavednost. Kos je bil nekaj časa vodja leta 1883 v

Gorici ustanovljene Goriške ljudske posojilnice. Po političnem razcepu Slovencev na Goriškem je postal član načelstva centralne ljudske posojilnice, ki je delovala v okviru katoliškega političnega tabora.

Zdi se mi prav, da ob Francu Kosu ne pozabimo njegovih dveh sinov. Milko, ki je šel po očetovi poti, je bil odličen slovenski predvsem srednjeveški zgodovinar, postal je univerzitetni profesor in bil rektor ljubljanske univerze. Študiral je na Dunaju zgodovino in geografijo. Doktoriral je leta 1916 z disertacijo o Bertoldu Andeškem, oglejskem patriarhu. V letih 1916–17 je na Dunaju, kasneje pa v Parizu 1921–22 študiral še pomožne zgodovinske vede. Na Dunaju je delal tudi v komisiji za reševanje arhivskega vprašanja za Slovenijo in bil nato asistent v rokopisnem oddelku Univerzitetne knjižnice v Ljubljani in tu obdelal srednjeveške rokopise v Sloveniji. Služboval je na Filozofski fakulteti v Beogradu v letih 1924–25 kot docent in nato od 1925–26 na Filozofski fakulteti v Zagrebu kot izredni profesor za pomožne zgodovinske vede. Leta 1926 je bil izredni in od 1934 redni profesor obče zgodovine srednjega veka in pomožnih zgodovinskih ved na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Bil je dekan, rektor in prorektor univerze. Bil je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Od okoli leta 1940 pa do svoje smrti je veljal za vodilnega slovenskega zgodovinarja. Umrli je leta 1972.

Tri leta mlajši Gojmir Anton pa se je posvetil slikarstvu, očitno je nagnjenje podedoval po starem očetu Johanu, ki je bil amaterski slikar. Bil je eden najpomembnejših slovenskih slikarjev figuralne kompozicije in monumentalnega slikarstva. Umrli je maja 1970 v petinsedemdesetem letu starosti. Lahko rečemo, da sta bila brata Milko in Gojmir Anton zlahten sad mešanega zakona. Gojmir Anton je slikarstvo študiral na Dunaju in v Zagrebu. Do leta 1945 je poučeval risanje na srednjih šolah v Ljubljani. Nato pa je bil do leta 1962 profesor na ALU v Ljubljani, kjer je bil tudi rektor. V letih 1948–49 je bil ravnatelj Moderne galerije v Ljubljani. Leta 1949 je postal redni član SAZU – Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dvakrat je prejel Prešernovo

nagrado, in sicer leta 1947 in 1950.

Morda še en zanimiv podatek. Dr. Franc Kos ni bil prvi, ki je bil kar najtesneje povezan z deželno ob Soči. Še dva pomembna moža z loškega ozemlja bi bilo vredno omeniti. Lovrenc Marušič, oče Romuald, ki je v 18. stoletju priredil besedilo škofjeloške pasijonske procesije, je bil rojen v Štandrežu pri Gorici. Iz Selške doline pa je prišel v Gorico in tam tudi umrl, preden je lahko izpolnil svoje življenjsko poslanstvo, Železnikar dr. Anton Dermota. Bil je odvetnik v Gorici, v letih pred prvo svetovno vojno urednik revije Naši zapiski, publicist in politik.

Da bi spomin na pomembnega rojaka živel za vse nove rodove, da bi znali ceniti njegovo delo, je Katoliško prosvetno društvo v Selcih v nedeljo, 11. junija 1939, pripravilo odkritje spominske plošče slavnemu rojaku. Glavni govornik je bil dr. Rudolf Andrejka. Med uglednimi gosti pa bili še: prof. Janko Pelc – zastopal Akademijo znanosti in umetnosti, dr. Josip Mal – zastopal Muzejsko društvo za Slovenijo, dr. France Koblar – zastopal Slovensko matico, France Planina – zastopal Muzejsko društvo v Škofji Loki, prof. Franjo Baš – zastopal Zgodovinsko društvo Maribor. Pri odkritju plošče sta bila tudi Kosova sinova dr. Milko in Gojmir Anton. Plošča je bila izdelana iz laškega marmorja, glavo, odlito v bronu, pa je oblikoval kipar France Gorše.

Mislim, da je bilo edino pravilno, da smo se ob 150-letnici rojstva odločili, da se spominsko obeležje vrne na pročelje Kosove domačije. Kot je rekel slavnostni govornik: "Dr. Kos ni bil nikoli pozabljen in tudi ne bo. Zgodovinarji in vsi, ki imajo nagnjenje do raziskovanja preteklosti slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, bodo kot obvezno čtivo in pripomoček pri raziskovanju vselej naleteli na njegovo življenjsko delo Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. S številnimi Kosovimi razpravami in članki pa se bodo srečevali tudi vsi, ki se bodo poglobljali v preteklost Škofje Loke in njenega okoliša ter Gorice in Goriške."

Brez jezika in zgodovine ni naroda, tega bi

se vedno morali zavedati in biti ponosni na naše prednike. Tega se je dr. Franc Kos še kako zavedal in nam zapustil bogato dediščino v svojem delu.

Prireditve v Selcih se je udeležil tudi gospod Andrej Kos, Kosov vnuk, in mislim, da je bil ponosen na svojega deda in svoj rod.

Pesnik Tone Pavček je napisal:

*"Je prekletstvo in je blagoslov
ta prstena govornica pradedov,
ki prihaja iz zibk in grobov
in vztraja z nami na veke vekov
kot jok vesti, kot nezamuden odmev
na vse velike in prilikave čase;
legende domov in vetrov,
je prekletstvo in blagoslov
in ni te več, ko ga zmoreš doseči ..."*

Viri in literatura

- Franc Kos: *Izbrano delo*. Ur. Bogo Grafenauer. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Bogo Grafenauer, Hinko Smrekar: *Slovenski zgodovinarji*. Kronika 28. Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo.
- Arhiv Franca Kosa, Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana.
- Govor dr. Branka Marušiča ob odkritju spominske plošče*. 28. september 2003.
- Enciklopedija Slovenije*, 5. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.